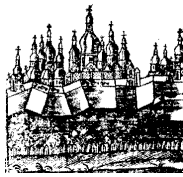

Публікації

Стефанія ГВОЗДЕВИЧ

З АРХІВУ ІВАНА ВАГИЛЕВИЧА

Stefania HVOZDEVYCH. From Ivan Vahylevych Archive.

Серед членів “Руської трійці” на початковому етапі їх діяльності було характерне зацікавлення своїми рідними селами та околицями, а пізніше – ширшими теренами. На жаль, частина їх наукової спадщини не опублікована, а в архіві Івана Вагилевича (1814-1866)¹ є важливі рукописи, які досі не введені до наукового обігу у повному обсязі.

Про доробок Івана Вагилевича у галузі етнографії слов’ян, і українців зокрема, досить точно сказано у колективній монографії “Руська Трійця...”, серед неопублікованих статей підкреслено, що він також зібрав етнографічний матеріал і написав статтю про звичаї і вірування, пов’язані з вагітністю жінки і народженням дитини². Григорій Дем’ян у своїй монографії пише про дану статтю – “Babiny u slowian” – значно ширше і конкретніше. Але помилково надруковано, що “...перші документальні свідчення, що стосуються народно-го обряду, він [Вагилевич. – С.Г.] відносить до XIV ст.”³. Уважне опрацювання оригіналу рукопису дозволяє стверджувати, що Вагилевич подав “16” століття перших згадок про родильну обрядовість.

Іван Вагилевич на початку наукової діяльності цікавився фольклором, етнографією не тільки українців, але у порівнянні цих же явищ культури в інших слов’янських народів. Зокрема, про це промовисто свідчить дана невеличка стаття, яка зберігається у Відділі рукописів ЛНБ НАНУ ім. В.Стефаніка. Народження – як етап родиль-

ної обрядовості – вчений розглядає через призму порівнянь із різних теренів, але вживає народний термін “Babiny u slowian”. Саме як комплекс дій “народження” в українців називали “бабити”, “бабувати”⁴, тобто: допомогти породіллі, зав’язати новонародженому пуп, чисто гігієнічно змити дитину, запеленати її, укласти біля матері і доглянути породіллю (у тому числі дати їй відповідну їжу, напоїти, зачекавши, поки відійде “місце” та закопати його). Перераховую дуже детально усі складові дій “баби”, щоб підкреслити, що Іван Вагилевич узяв значно ширше коло питань, аніж “бабини” – допомога при пологах; зокрема, він точно і послідовно визначив різні етапи родильної обрядовості, і зробив це значно раніше, ніж російський вчений Дмитро Зеленін, який визначає три етапи в усьому циклі родильної обрядовості⁵. У польській мові є термін babkarstwo – заняття повивальної бабки⁶. Такий вислів можна вважати відповідником до поширеного у різних регіонах України і у ХХ ст. терміну “бабити”, який охоплює цілий комплекс дій. Так, вислів “повитуха побабила” чи прийняла дитину охоплює дії: зав’язати пуп, відрізати його, доглянути породіллю; опорядити породіллю (обмити її, напоїти цілющим чаєм чи юшкою з курки, закопати пород (місце) та інше).

Подібно термін “бабити” із широким навантаженням ритуальних дій баби-повитухи відомий і у білоруській мові. Це підтверджують записи сучасних етнографів, опубліковані у збірнику “Радзіны: Абрад. Песні”⁷, де часто зустрічаємо вислови: “Раджалі ў хаце, звалі бабу, каб дзіця бабіла”⁸; “У час родаў звалі бабу, што бабіць

⁴Польові матеріали, зібрані С.Гвоздевич за останні двадцять років із різних регіонів України вказують, що збереглась ця назва із відповідним поясненням.

⁵Зеленін Д.К. Восточнославянская этнография.– Москва, 1991.– С. 319.

⁶Hessen Dymitr, Stypuła Ryszard. Wielki Słownik polskogosojski. Około 75000 hasel.– Warszawa; Moskwa, 1967.– 1344 р. [S] babka ж 1) 2); 3 (повивальна) бабка.

⁷Радзіны: Абрад Песні. Укл. і сістэм. Тэке таў Г.А.Пятроўская, апісанне абрадаў Т.І.Кухаронак; уступ. арт. і камент Г.А.Пятроўская, Г.В.Таўлай, Т.І.Кухаронак; Рэдкал: А.С.Фядосік і інш.– Мінск: Беларуская Навука, 1998.– 637 с.

⁸Там само.– С. 62.

¹Див.: Дем’ян Г. Іван Вагилевич – історик і народознавець.– К.: Наук. Думка, 1993.– 152 с.

²“Руська Трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України.– К.: Наук. Думка, 1987.– С. 135.

³Дем’ян Г. Іван Вагилевич...– С. 116.

дзеці”⁹. “Мужык ішоў і клікаў бабку-прыроду (в. Колпень), бабку, яка роды прымаць (в. Пердзелка)”¹⁰. “Да парадзізі звалі бабку-повітуху. Яна адразала пуповіну, падклаўші кніжку, перев’язвала льняной ніткай”¹¹. Ці звороти, які виражають початок пологів та роль бабки-повитухи, як бачимо, з подібним смисловим навантаженням, як в українців.

У словнику сучасної української мови термін “бабити” тлумачать як “займатися акушерством, приймати дітей під час пологів”¹². Але у говорі гуцулів зафіксовано як досі побутуючі лексеми: бабити, бабляня та інші із навантаженням, про яке ми говорили, так і в переносному значенні¹³. Саме у лінгвістичних етюдах із Гуцульщини опубліковані докладні тлумачення термінів: Баба/4¹⁴; Повитуха (часом із прикм. сільська, проста). Колис **бабила** проста баба, тепер йак учена, то ўже кушерка (Голб) [Білоберізка, 35 карта]¹⁵; Бабити – 1) Бути бабою-повитухою, виконувати обов’язки баби-повитухи. – Де твоя жінка? – Ади, **пішла бабити** (Бст Н.) [Бистриця Надвірнянський. – С.Г.]; 2) Бути присутнім при початку якоїсь роботи – **Иван почаў бочку с пивом, йдім, та будемо бабити** (Рсш) [Росішка – Рахівський р-н Закарпатської обл. – С.Г.]¹⁶; **Бабляня**, Заняття акушерством. – **Кобим ся збула того бабляня**, та ни знаю яка бим рада (Рсш) (див. вище Рахівський р-н Закарпатської обл.)¹⁷. При аналізі поширення терміну “бабити” по території України у ХХ ст., дивно, що у словнику української мови Бориса Грінченка зафіксовано тільки термін “баба” на означення повитухи, пупорізної баби: “Баба, би, ж. 4) Повивальня бабка, акушерка; чаще сь епитетом: баба-сповитуха, баба-пупорізка”¹⁸.

⁹Там само.– С. 91.

¹⁰Там само.– С. 112.

¹¹Там само.– С. 135.

¹²Великий тлумачний словник сучасної української мови.– 170000 слів / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел.– К.; Ірпінь: Перун, 2003.– 1440 с.

¹³Гуцульщина: Лінгвістичні етюди / Ред. кол.: Я.Закревська та ін.– К.: Наук. Думка, 1998.– С. 117.

¹⁴Там само.– С. 112.

¹⁵Там само.– С. 113.

¹⁶Там само.– С. 117.

¹⁷Там само.– С. 119.

¹⁸Словарь української мови / Упор. з додатком власного матеріалу Борис Грінченко.– У 4-х т.– Т. 1 [А-Ж].– К.:

Терміну “бабити” – у “Словнику...” Бориса Грінченка не зафіксовано. Ця стаття І.Вагилевича не втратила своєї актуальності і досі як за зібраним матеріалом до теми сімейної обрядовості, так і до історії етнографії України та слов’ян.

BABINY U SŁOWIAN

Świadectwa o babinach u słowian, wyjąwszy kilka zmianek zwyczajów o chrzcie, poczynają się z 16 stol. Z krajowców w Polsce Strykowski, na południowej Rusi Hizeli, na północnej Rusi M.Czułkow, u ilirskich Słowian u Horutanów I.Waliwasor, u Serbów W.S.Karadzić. Z cudzoziemców Gwanini, Bartolomeides, Medniański i Czapłowicz. Nader skąpy plon dla eortologa.

Same babiny dzieła się na bycie w ciąży, rodziny i wywód.

Kobieta brzmienna¹ to dla tego aby się dziecko nie wyrodziło. Na ten czas jest ona niedotykalna. Li zemsta niekiedy przez matkę na dziecko się uzbraja: są to owe podléwanie aby dziecko było kalieką i zacięcia w progi izb aby miało rozciętą wargę. Kiedy ma się dziecko porodzić ojciec gotuje kołyskę a matka pieluchy². Jeśli kobieta dziecko poroni zowie się to mieć grzech – dziecie zaś poronione przechodzi w poczet Demonów.

Doby rodzin starają się ile możności ukryć wierząc że położnica lekko rodzić będzie. Podczas samych rodzin gdy baba przyjdzie wydalają wszystkich mężczyzn z domu oprócz męża położnicy. Wtedy to na przemiane na dach chałupy przylatają gołębie – anioły i gawrony – czarty opowiedzić przysły jego los. Iż w chwili porodzenia wschodzi gwiazda dla szczęśliwego jasna dla nieszczęśliwego ciemna. Kiedy połog ciężki baba położnicę kadzi ziołami święconymi i oprowadza ją trzy razy na około dziży. U słowian wschodniego kościoła xiądz czyta modlitwę rodzilną.

Gdy baba dziecko odbierze zawiązuje mu rękę, (jeśli zawiąże płoskonno-konopnym sznurkiem dziecko będzie nieplodne) i jeśli jest płci żeńskiej ubiera go w czepek i kładzie na dzieży³. Przy pierwszej kąpeli dziecka baba leje w wodę miód (u uboższych mleko) aby było lube, a ojciec wrzuca pieniądze aby było bogate. Pieniędzy te dostają się babie.

Miejscami odsésują dziecko pierwszy raz krewne Położnicy.

Nim dziecko włożą w kołyskę kadzą ją święconemi ziołami.

Od czasu rodzin do wyvodu uważają położnicę za nieczystą (syrowa – piesna), ztąd pościel jej zasłonięta i niewolno nikomu do niej się zbliżyć z mąszczyzn oprócz męża.

Do położnicy przychodzą w odwiedziny rodzeństwo i Pokrewieństwo z przynosami są to ciasta, drób i napoje.

Od narodzenia się dziecka do chrztu izba przez noc oświęcona. Dzieje się to dla tego aby Demony Kokieźnice (Krzygi – Leszy – Rojenice – Wile) dziecka niepodmieniały. Z tej samej przyczyny zatykają w pieliuchę igłę lub spilkę i kładą w kołyskę nóż lub co kolwek bądź z kruźcu.

Wówczas odzywają się także pieśni babinne na południowej Rusi u Lemków i u ilirskich Słowian.

Przy chrzcie jeśli dziecko płacze mówią że żyć będzie.

W przeciwnym razie umrze w krótcie. Krzyżmy dostają się dziecku (z nich pierwsza ma być jego szatą na sądny dzień) pieniądze kumów dają babie.

Niektóre odcienia u narodów
i szczepów słowiańskich

Na południowej Rusi u Bojków przy ciężkim położu opasują babę pasem alby. Na północnej Rusi przed rodzinami sadzają męża za stół i podają mu jeść kaszę. Podczas porodzin wydalają go z izby, a gdy wróci częstują go jadłem z gorczycy, pieprszu, chrzanu, octu i bru posypanem cukrem, aby i on przy rodzinach tak jak położnica coś cierpiał.

Rodzeństwo i pokrewieństwo posyłają oprócz pieroga tak nazwaną poruszkę, jest to sucha, gotowana malina przyprawiona miodem lub cukrem.

W Polsce aby demony dziecka nie podmieniały kąpią dziecko przed zachodem słońca i wodę wylewają jeśli po zachodzie kąpią, woda wylewa się nazajutrz. Upowiwszy dziecię matka ściska nosek palcami trzy razy i smoknie.

U morawskich słowian gdy położnica na pościeli leży za zasłoną jeśli jaki mężczyzna do niej przystąpi biorą kobiety jego kapelusz który potem opłacić musi.

U Horutanów opowiedzić przyszły los dziecka przychodzą demony Rojenice.

Ostatni odział babin jest wywód.

Wówczas po wezwaniu baby położnica idzie z nią do Kościoła. Tu kapłan czyta nad nią modlitwę oczyszczalną. Z powrotem położnica zlewa babie ręce wodą przez próg trzy razy daje jej bochenek chleba i kawał płotna⁴.

Tu kila szczególnych gust

Dziecko w czepcu urodzone mają za szczęśliwe, równie jak chłopca do matki podobnego, a dziewczę do ojca.

Co się tyczy dni w niedzielę wrodzone jasno widzące w środę i piątek nieszczęśliwe.

Aby uchronić dziecko od wroków od urodzin przez dziewięć tygodni po zachodzie słońca z domu ognia niedają.

PRZYPISY

¹ Niepłodne z dziewięć miedz po trzy bylic zbierają, gotują i odwar piją.

² Wydaża się często że rodzice matki przy urodzinach z radości drą na sobie koszulę, w skutek czego dziecko będzie na sobie wszystko zdzierać.

³ Słowianie laccy na Pomorzu w czasach przedchrześcijańskich mieli zwyczaj (jeśli było kilka córek) dziecie płci żeńskiej dusić.

⁴ Jeśli by tego nie zrobiła z jakich bądź przyczyn i baba by umarła, Widmo baby będzie za nią chodzić i przypominać się nawet na tamtym świecie.

Див.: Vita S. Otton, I st., с. 32.– Str. 682.

Переклад

БАБИНИ У СЛОВ'ЯН

Свідчення про бабини, візьмімо кілька згадок про хрестильні звичаї, починаються із 16 ст. Із земляків у Польщі – Стрийковський, у Південній Русі – Гізель, у Північній Русі – М.Чулков, у іллірійських Слов'ян у Хорутанів – І.Вальвасор, у Сербів – В.С.Караджич. З іноземців: Гуса, Ніні, Бартомелеїдес, Меднянський і Чапловіч. Досить скупий матеріал для еортолога.

Самі бабини поділяються на: перебування в тяжкі, народження та вивід.

Жінка вагітна¹ має приспушені очі, так роблять, щоб дитина не виродила (-сь). У той час вона є недоторканна. Коли через маму на дитину “порча” перейде: є то таке підливання, щоб дитина була калікою; і затинають у пороги хат, щоби мала розтяту губу. Коли має дитина народитись, батько готує колиску, а мама пелюшки². Коли

жінка втратить дитину називають це – мати гріх – адже діти втрачені переходять в ранг демонів.

Час родів стараються, наскільки це можливо, приховати, вважаючи, що поліжниця буде легко родити. Під час самих родів, коли прийде баба, виганяють усіх мужчин з дому, окрім чоловіка поліжниці. Тоді на дах хати прилітають голуби – ангели і ворони – чорти, розповісти про майбутню її долю. Якщо в момент народження сходить зоря: для щасливого ясна, для нещасливого – темна. Якщо пологи тяжкі, баба обкурює поліжницю свяченим зіллям і обводить її три рази навколо діжі. У слов'ян Східної церкви священник читає молитву родильну. Коли баба відбере дитину, зав'язує їй пупок (якщо зав'яже плоскінноконопляним шнурком дитя буде неплідне), якщо є статі жіночої вбирає її у чепчик і кладе на діжу³. Під час першої купелі дитини баба ле у воду мед (а у бідніших – молоко), щоб було любе, а батько розкидає гроші, щоб було багате. Ці гроші дістаються бабі. Місцями годують дитину перший раз родички поліжниці. Перш ніж дитину покладуть у колиску, обкурюють її свяченим зіллям. Від часу пологів і до виводу вважають поліжницю нечистою (сирова, прісна). Тому постіль її завішена і не можна нікому до неї наблизитись з мужчин, крім чоловіка. До поліжниці приходять на провідування батьки та родичі з приношеннями: це вироби з тіста, дріб [домашня птиця. – С.Г.], напої. Від народження дитини і до хрещення хата цілу ніч освітлюється. Робиться для того, щоб демони-бешкетники – (кшигі, леший, роєниці, віли) не підміняли дитину. З цієї ж причини у пелюшки встромляють голки або шпильки і кладуть у колиску ніж або що-небудь з криці.

Тоді ж співають також пісні бабинні (у Південній Русі, у лемків, і в іллірійських слов'ян). Під час хрещення якщо дитина плаче, кажуть, що жити буде, у протилежному випадку – помре скоро. Крижми дістаються дитині (з них перша має бути його шатою на судний день), гроші кумів дають бабі.

Деякі особливості у народів
і племен слов'янських

На Південній Русі, у бойків, при важких переймах опоясують бабу поясом священника [за нашими польовими матеріалами опоясували поро-

діллю. – С.Г.]. На Північній Русі перед пологами садять чоловіка породіллі за стіл і дають йому їсти кашу. Під час пологів виганяють його з хати, а коли повернеться частують його їжею з гірчиці, перцю, хрону, ошту, посипаних цукром, аби і він при народженні як поліжниця зазнав якогось болю. Батьки і родичі посилають крім пирога так звану “порушку”: це суха зварена малина приправлена медом або цукром. У Польщі, щоб демони дитину не підмінили, купають її перед заходом сонця і воду виливають; якщо після заходу купають, вода виливається наступного дня вранці. Уповивши дитину, мама стискає носик пальцями три рази і цілує. У моравських слов'ян, коли поліжниця лежить на постелі за заслоною, якщо якийсь чоловік до неї приступить, то беруть жінки його капелюх, який він мусить потім викупити. У хорутанів сповістити майбутню долю дитини приходять демони Роєниці [Роєжаниці? – С.Г.].

Останнім розділом бабин є вивід. Одразу ж після того, як кличуть бабу, поліжниця іде з нею до церкви, тут священник читає над нею молитву очищальну. Після повернення поліжниця зливає бабі руки водою, через поріг три рази, дає їй бохонку хліба і кавалок полотна⁴.

Тут кілька детальних прикмет.

Дитину народжену у чепці вважають щасливою; так само як хлопця подібного до мами, а дівчину до батька. Що стосується днів: у неділю народжене – ясновидець, у середу і п'ятницю – нещасливий. Щоб охоронити дитину від уроків, від народження протягом дев'яти тижнів після заходу сонця з дому вогню не дають.

ПРИМІТКИ

¹ Безплідні з дев'яти меж збирають по три биліни, варять і відвар п'ють.

² Трапляється часто, що батьки матері при народженні з радості деруть на собі сорочку, внаслідок чого дитина буде на собі все здирати.

³ Слов'яни, ляхи на Помор'ї, у дохристиянські часи мали звичай (коли було кілька дочок) дітей жіночої статі душили.

⁴ Коли цього не зробила з будь-яких причин, а баба б померла – привид баби буде за нею ходити і нагадуватись, навіть на тому світі.

Переклад Маркіяна Гвоздевича.